

РЕЦЕНЗІЇ

Євгенія Буцикіна

МІРКУВАННЯ ПРО ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ЕТИЧНИЙ МЕТОД АРИСТОТЕЛЯ.

Karbowski, J. (2019). *Aristotle's Method in Ethics: Philosophy in Practice*. Cambridge University Press.

Філософія Арістотеля заслуговує на вивчення не лише завдяки своєму впливу на історію розвитку європейської думки, але й з огляду на свою актуальність у XXI столітті. З одного боку, вона може посприяти глибшому розумінню нашої власної епохи, з другого, має значний методологічний потенціал для формування міждисциплінарних підходів у гуманітарних і почасти природничо-наукових дослідженнях. Зокрема, про це свідчить зміст однієї з найвагоміших останніх подій у сучасному аристотелезнавстві. Ідеться про організований у 2016 році Міждисциплінарним центром досліджень Арістотеля та Університету Арістотеля в Салоніках наймасштабніший в історії Всесвітній конгрес «Арістотель, 2400 років» (Aristotle 2400 Years)¹. За результатами конгресу спершу було видано збірку вибраних статей «Aristotle – Contemporary Perspectives on his Thought. On the 2400th Anniversary of Aristotle's Birth» за редакцією Деметри Сфендоні-Ментзу 2018 року, а наступного 2019 року – збірку 116 статей аристотелезнавців – учасників конгресу зі 40 країн світу [Sfendoni-Mentzou 2018; 2019]. Останнє щонайменше свідчить про значне поширення ідей Арістотеля сьогодні, а також про їхній вплив на розмаїття національних гуманітарних і природничо-наукових традицій.

Утім, слід сказати, що Україна, на жаль, не була представлена в жодній із секцій згаданого конгресу, отже маємо визнати зародковий стан українського аристотелезнавства. Показовою, наприклад, є відсутність достатнього корпусу українських перекладів центральних творів Стагірита, з-поміж яких ми маємо лише «Поетику» (пер. Бориса Тена), «Політику» (пер. О. Кислюка), «Нікомахову етику» (пер. Віктора Став-

© Є. Буцикіна, 2022

¹ Серед тем Конгресу слід наголосити на таких: I. Філософія природи: Фізика, Біологія, Психологія, Астрономія, Метеорологія. II. Філософія людської дії: Етика, Політика, Риторика, Поетика. III. Перша Філософія: Онтологія, Космологія, Теологія. IV. Теорія мислення: Логіка, Епістемологія, Методи дослідження. V. Праці Арістотеля: Передання, Видання, Автентичність. VI. Арістотель в історії філософії: Попередники, Сучасники, Арістотелева традиція. VII. Арістотель у сучасній думці [Sfendoni-Mentzou 2019: xiii].

нюка), переклад «Метафізики» (пер. Олександра Юдіна), опублікований у видавництві «Фоліо», а також ще один варіант української «Метафізики» (пер. Олексія Панича), що наразі готується до друку [Арістотель 2018; 2000; 2002; 2020].

З огляду на ці обставини, основною ознакою сучасного українського арістотелезнавства є значна зацікавленість у формуванні українського термінологічного апарату філософії Арістотеля (передовсім, теоретичної).² Однак у світовому дискурсі щодо Арістотелевої філософії нині значно переважає етична проблематика³. Окрему нішу займають міждисциплінарні арістотеліанські студії щодо методологічного статусу Стагіритової філософії (зокрема – практичної).

З-поміж останніх досліджень значний інтерес у читачів (і скоріше в істориків філософії – класицистів, а не в етиків) може викликати праця Джозефа Карбовські⁴ «Метод Арістотеля в етиці. Філософія в практиці». Метою пропонованої до розгляду книжки є дослідити метод в «Етиках» Арістотеля, передовсім спираючись на «Евдемову етику» та «Нікомахову етику», а також почасти «Політику», з огляду на сумнівну автентичність «Великої етики». Утім, це завдання виглядає в очах автора складнішим, ніж може здатися на перший погляд. Адже Карбовські стверджує, що насправду метод філософії Арістотеля є загальнофілософським науковим методом, чинним як для теоретичної (фізика, математика, теологія), так і для практичної філософії [Karbowski 2019: 6]⁵. І шукати обґрунтування цього методу (і це є історико-філософська новизна роботи) слід передовсім у «Других аналітиках». Утім, автор не обмежується, звісно, лише цією тезою, його текст рясніє покликанням на «Метафізику», «Фізику», «Топіку» та інші твори Арістотеля.

Головна ідея (гіпотеза) книжки постає на тлі полеміки із заведеним уявленням про те, що етика Арістотеля послуговується методом діалектики (метод «діалектичної ортодоксії»), що своєю чергою також порушує і почасти розв'язує проблему методологічного статусу між філософіями Платона й Арістотеля. Загальна позиція щодо діалектичності філософії Арістотеля передовсім сформульована впливовими класицистами, зокрема, Джоном Барнетом, Гвілімом Овеном і Джоном Медісоном Купером⁶. Натомість Карбовські обґрунтовує тезу про те, що практична філософія Арістотеля є достоту філософією, отже, застосовує загальнонауковий філософський метод. Автор

² Взірцевою є полеміка навколо можливого українського перекладу засадничих категорій Арістотелевої філософії: «усія», «to ti en einaï» та інших. Докладніше див. [Панич 2017].

³ Передусім, ідеться про реабілітацію етичних ідей Арістотеля в сучасних біо-етиці (найбільш актуальною постає проблема етичної оцінки обмежувальних заходів під час пандемії COVID-19) і бізнес-етиці. Докладніше див. [Bellazzi, Bouneburg 2020; Kristjánsson 2021; Sison et al. 2018].

⁴ Професор Джозеф Карбовські отримав ступінь бакалавра філософії та класичних мов із відзнакою в Пітсбурзькому університеті (квітень 2003 року) і ступінь доктора філософії в Каліфорнійському університеті в Берклі (в 2009 році). Він був асистентом кафедри філософії Університету Нотр-Дам з 2009 по 2017 рр., запрошеним асистентом кафедри філософії та програми екологічної політики й культури Північно-Західного університету з 2017 по 2018 рр., запрошеним асистентом кафедри філософії університету Пітсбурга з 2018 року і отримав стипендію Гумбольдта для досвідчених дослідників у Мюнхенському університеті Людвіга Максиміліана. Він є автором статей, присвячених етичному вченню Арістотеля, які з'явилися в журналах з вельми солідною репутацією: *Ancient Philosophy* (2012, 2015), *Journal of the History of Philosophy* (2013), *British Journal for the History of Philosophy* (2014), *Apeiron* (2014) *Oxford Studies in Ancient Philosophy* (2015, 2016).

⁵ Надалі посилання на це джерело подаються спрощено: зазначаємо номер сторінки після скорочення р. у круглих дужках, без прізвищ укладачів і року видання.

⁶ Карбовські відштовхується від критики таких знакових текстів зазначених класицистів: [Burnet 1900; Owen 1961; Cooper 1975].

також намагається показати істотну відмінність діалектичного і наукового методів, стверджуючи другорядний допоміжний статус діалектики у філософії Арістотеля, що істотно відрізняє останню від філософії Платона.

Відповідно, проголошення спільного методу для теоретичної і практичної філософії Арістотеля тематизує проблему стосунку таких теоретичних дисциплін, як, скажімо, фізика чи математика, із практичною філософією. Передовсім ідеться про онтологічний і епістемологічний статус причин і принципів у цих науках. Розв'язуючи цю проблему, Карбовські намагається показати та обґрунтувати пластичність («flexibility») філософії Арістотеля та, відповідно, ієрархічність філософських дисциплін. З-поміж них першою філософією є теологія (чи метафізика), оскільки вона має до діла з причинами і принципами всього суцього взагалі та послуговується загальними методологічними нормами. Інші дисципліни, як часткові, досліджують окремі регіони суцього, оперуючи локальними та специфічно-тематичними нормами. Отже, висновком міркувань Карбовські також є ідея тотожності філософії та науки. Інакше кажучи, фізика, математика і біологія – це частини загальної філософії, що оперують своїми локальними методологічними нормами, які, утім, сутнісно залежать від загальних норм, принципів і причин, що їх вивчає перша філософія.

З огляду на ці мету й гіпотезу, розв'язуючи завдання, які з них випливають, автор вибудовує таку структуру: книжка складається з двох частин, розподілених на вісім розділів⁷. Якщо перша частина присвячена аналізу загальнофілософського методу Стагірита, то друга – застосуванню цього методу в Стагіритових етичних трактатах.

У першій частині Карбовські розглядає сутнісні особливості діалектичного методу в аристотелівському його ужитку. Автор показує, що застосування ендокси⁸ як засновку міркування геть не обов'язково визначає останнє як діалектичне (р. 11). З другого боку, дослідник обґрунтовує, що власне філософський метод Арістотеля є методом науково-демонстративного пізнання (епістема), що також цілком може послуговуватися ендоксою як засновком міркування. Утім, лише в тому разі, якщо ендокса збігається з епістемою. Наприклад, як у разі геометричних постулатів, даних усякій людині (а отже, і більшості) з очевидністю. Відповідно, засадничою ідеєю Карбовські є те, що міркування робить діалектичним не характер засновків, у ньому використаних, а ставлення до самої практики міркування. Водночас загально-філософський науковий метод також визначається передовсім ставленням, а отже і спрямованістю міркування. Відповідно, діалектичне міркування, на думку Карбовські, є таким, що слугує мистецтву обґрунтування довільно обраних гадок і в жодному разі не дає змоги визначити, яка з цих гадок є істинною (р. 31). Натомість загальнонауковий метод – це метод, який відпочатково дошукується істини.

⁷ Вступ. Частина I. Природа аристотелевої філософії. Розділ 1. Діалектичне міркування (Reasoning) та діалектичне ремесло. Розділ 2. Справа філософії. Розділ 3. Науковий та гнучкий філософський метод Арістотеля. Частина II. Філософія на практиці. Розділ 4. Метод у «Евдемовій етиці». Розділ 5. Етична точність і практична необхідність наукового знання (Epistēmē). Розділ 6. Факти, принципи і демонстративна етична наука Арістотеля. Розділ 7. Стратегічна гнучкість у «Нікомаховій етиці». Розділ 8. Автономія етики. Висновки.

⁸ Термін Арістотеля, який вказує на сукупність загальноприйнятих поглядів, що вважаються правдоподібними. У I книзі *Toniku* (§ 1) вирізняє 5 типів *endoxa*: властиві (1) кожній людині, (2) переважній більшості людей, а також мудрим (σοφοίς), зокрема: (3) усім, (4) більшості, (5) найвідомішим (ἢ τοῖς μάλιστα ὑπορμόιοις). Мною використано текст французького білінгвічного видання [Aristote 1967: 2]. Див. також: [Bolton 2003: 157-158].

Філософський метод Арістотеля, на думку Карбовскі, визначає наукові міркування як ті, що спрямовані не від принципів і причин, а до принципів і причин. З огляду на це, філософія має починати зі «свідчень» і «прикладів», але не будь-яких, а тих, що дані безпосередньо й мисляться з очевидністю. Отже, якщо до цих свідчень і прикладів, від яких відштовхується філософське міркування, належить ендокса (яка збігається з епістеомою), це в жодному разі не робить філософські міркування діалектичними. Крім цього, у першій частині Карбовскі також обстоює думку, що хоча діалектика сама собою й не слугує істині, тобто й пізнанню, діалектична вправність є помічною для всіх тих, хто прагне істини. Цим темам Карбовскі присвячує перші два розділи першої частини книжки.

У третьому розділі, що завершує першу частину, автор показує, що філософія Арістотеля, на відміну від Платонової, має ієрархічну структуру і поділяється на теоретичну (фізика, математика, теологія) і практичну сфери. У кожній з них ми маємо до діла з різною предметністю, різними причинами та принципами, які відповідають конкретній досліджуваній царині. Відповідно, кожна зі згаданих царин також передбачає певну пластичність у застосуванні загального методу. Ця пластичність передовсім виявляється в методологічному розрізненні типів норм, а саме: загальних норм, локальних норм і тематично-специфічних норм. Першою є та наука, що шукає найзагальніші принципи і причини та використовує загальні норми. Отже, першою філософією є теологія (метафізика). Така позиція достоту відрізняє інтерпретацію ієрархії філософій Арістотеля, запропоновану Карбовскі, від тлумачення Овена. Останній, наприклад, стверджує, що першою філософією є фізика, а метафізика, відповідно, другою (р. 17). Останній розділ першої частини Карбовскі завершує тезою про те, що етика, безумовно, не є першою філософією, але послуговується загальнонауковим філософським методом. Останній полягає в редукції висловлювань, що доводять до причин і принципів, а ті слугують засновком міркування, в якому теза, що її доводять, є висновком. Карбовскі стверджує, що подібний спосіб побудови міркування є характерним для всієї Стагіритової філософії. Він пропонує приклад такого міркування, заснований на визначенні щастя з «Евдемової етики» (II.1): 1) найвище людське благо відповідає діяльності досконалого життя в згоді з досконалою чеснотою; 2) діяльність досконалого життя в згоді з досконалою чеснотою відповідає щастю; 3) отже, найвище людське благо відповідає щастю. Тут ми бачимо, що *per se* акцидент виду, цього разу – етичного, зводиться до сутнісної причини, яка слугує засновком етичного міркування (р. 114).

У другій частині Карбовскі, спираючись на «Евдемову етику» та «Нікомахову етику», демонструє, в який спосіб загальнонауковий метод Арістотеля застосовується в його практичній філософії. Цей вибір зумовлений, з одного боку, сумнівною автентичністю «Великої етики», з другого – методологічним характером дослідження Карбовскі. Інакше кажучи, автор, усвідомлюючи ту проблему, що обидва зазначені твори, зрештою, присвячені спільній проблематиці (справедливості, добродію, життю), свідомо утримується від розгляду питання автентичності. Структура другої частини книжки зумовлена характерною неоднорідністю висвітлення методологічної проблематики у двох «Етиках». Тож четвертий розділ присвячено розглядові лише «Евдемової етики». Таке обмеження зумовлене чіткою артикуляцією методологічних принципів етичного дослідження саме в цьому трактаті, на відміну від «Нікомахової етики». Відповідно, решта розділів стосується розгляду застосування в «Евдемовій етиці» загальнонаукового методу Арістотелевої філософії. Адже експлікація цієї проблематики в «Нікомаховій етиці», на думку Карбовскі, є значно складнішим завданням. Зокрема,

п'ятий і шостий розділи присвячені доведенню того, що метод Арістотеля в «Нікомаховій етиці» є методом філософсько-демонстративним, орієнтованим на пошук перших принципів демонстративної етичної науки, і що характер етичних міркувань у цьому трактаті узгоджується із вищенаведеним прикладом. Сьомий розділ присвячено демонстрації пластичності загальнонаукового методу Арістотеля, описові властивостей локальних і тематично-специфічних норм етичного дослідження. Як наслідок, восьмий розділ обґрунтовує тезу про автономність практичної філософії Арістотеля, що, утім, не перешкоджає методологічній однорідності всіх галузей Арістотелевої філософії.

У прикінцевих висновках Карбовскі пропонує розуміти практичну філософію Арістотеля так: мета його етики полягає в тому, щоби «зробити нас кращими людьми» (р. 246). На шляху до досягнення цієї мети Арістотель застосовує загальнонауковий метод, що дає цілісне пояснювальне (демонстративне) знання. Останнє слугує формуванню законодавчої розсудливості (фронезис) у вільних громадян полісу. Характер і спосіб використання етичних інструментів (ендокса, головоломки, аргументи за аналогією тощо) відбиваються в судженнях, що «необхідно для досягнення успіху в конкретній ситуації» (р. 247). Цей аспект доволі часто ігнорується дослідниками, що, зрештою, схилило багатьох вважати діалектику методом практичної філософії Арістотеля. Карбовскі доходить висновку стосовно методу Арістотеля як такого, що спирається на загальні норми.

Книжка «Метод Арістотеля в етиці. Філософія у практиці», безумовно, буде цікавою аристотелезнавцям, а також викладачам гуманітарних дисциплін у вищій школі. Хоча слід зазначити, що через чималу складність розглянутого матеріалу, робота з яким вимагає докладного знайомства чи не з усім корпусом текстів Арістотеля, книжка навряд може бути рекомендована для широкого кола зацікавлених осіб, попри її непересічне значення для аристотелезнавства. Відповідно, гадаю, що дослідження Карбовскі радше має слугувати методологічним дороговказом у роботі з текстами Арістотеля, знярядям для тлумачення та розуміння як теоретичної, так і практичної філософії Стагірита.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Арістотель. (2020). *Метафізика*. (О. Юдін, Пер.). Харків: Фоліо.
- Арістотель. (2002). *Нікомахова етика*. (В. Ставнюк, Пер.). Київ: Аквілон-Плюс.
- Арістотель. (2018). *Поетика*. (Б. Тен, Пер.). Харків: Фоліо.
- Арістотель. (2000). *Політика*. (О. Кислюк, Пер.). Київ: Основи.
- Панич, О. (2017). Арістотелева «усія»: між перекладом і неперекладністю. In О. Панич, М. Симчич, Р. Ткаченко, *Арістотель: традиція, адаптація, переклад* (сс. 8-93). Київ: Дух і Літера. https://play.google.com/books/reader?id=l8dMDwAAQBAJ&pg=GBS.PA93.w.0.0.16.1_23&hl=ru
- Aristote. (1967). *Topiques. Tome I: Livres I-IV*. (J. Brunschwig, Trans.). Paris: Les Belles Lettres.
- Bellazzi, F., & Boyneburgk, K. (2020). COVID-19 calls for virtue ethics. *Journal of Law and the Biosciences*. 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.1093/jlb/l5aa056>
- Bolton, R. (2003). Aristotle: Epistemology and Methodology. In Ch. Shields (Ed.), *The Blackwell Guide to Ancient Philosophy* (pp. 151-162). Malden, MA: Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470756652.ch8>
- Burnet, J. (1900). *The Ethics of Aristotle*. London: Methuen.

- Cooper, J. M. (1975). *Reason and Human Good in Aristotle*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Karbowski, J. (2019). *Aristotle's Method in Ethics: Philosophy in Practice*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108303644>
- Kristjánsson, K. (2021). Collective Phronesis in Business Ethics Education and Managerial Practice: A Neo-Aristotelian Analysis. *Journal of Business Ethics*, 100(1), 3-9. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04912-2>
- Owen, G. E. L. (1961). Tithenai ta phainomena. In S. Mansion (Ed.), *Aristote et les problèmes de méthode* (pp. 83-103). Louvain: Publications Universitaires de Louvain.
- Sfendoni-Mentzou, D. (Ed.). (2019). *Proceedings of the World Congress "Aristotle 2400 Years"*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Sfendoni-Mentzou, D. (Ed.). (2018). *Aristotle - contemporary perspectives on his thought: On the 2400th anniversary of Aristotle's birth*. Berlin; Boston: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110566420>
- Sison, A. J. G., Ferrero, I., & Guitián, G. (Eds.). (2018). *Business Ethics. A Virtue Ethics and Common Good Approach*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315277851>

Одержано 02.10.2021

REFERENCES

- Aristote. (1967). *Topiques. Tome I: Livres I-IV*. (J. Brunschwig, Trans.). Paris: Les Belles Lettres.
- Aristotle. (2000). *Politics*. (O. Kisliuk, Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- Aristotle. (2002). *Nicomachean ethics*. (V. Stavniuk, Trans.). [In Ukrainian]. Kyiv: Akvilon-Plus.
- Aristotle. (2018). *Poetics*. (B. Ten, Trans.). [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio.
- Aristotle. (2020). *Metaphysics*. (O. Yudin, Trans.). [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio.
- Bellazzi, F., & Boyneburgk, K. (2020). COVID-19 calls for virtue ethics. *Journal of Law and the Biosciences*, 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.1093/jlb/l5aa056>
- Bolton, R. (2003). Aristotle: Epistemology and Methodology. In Ch. Shields (Ed.), *The Blackwell Guide to Ancient Philosophy* (pp. 151-162). Malden, MA: Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470756652.ch8>
- Burnet, J. (1900). *The Ethics of Aristotle*. London: Methuen.
- Cooper, J. M. (1975). *Reason and Human Good in Aristotle*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Karbowski, J. (2019). *Aristotle's Method in Ethics: Philosophy in Practice*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108303644>
- Kristjánsson, K. (2021). Collective Phronesis in Business Ethics Education and Managerial Practice: A Neo-Aristotelian Analysis. *Journal of Business Ethics*, 100(1), 3-9. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04912-2>
- Owen, G. E. L. (1961). Tithenai ta phainomena. In S. Mansion (Ed.), *Aristote et les problèmes de méthode* (pp. 83-103). Louvain: Publications Universitaires de Louvain.
- Panych, O. (2017). Aristotle's "ousia": between translation and untranslatability. In O. Panych, M. Simchych, & R. Tkachenko, *Aristotle: tradition, adaptation, translation* (pp. 8-93). [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Literatura. https://play.google.com/books/reader?id=l8dMDwAAQBAJ&pg=GBS.PA93.w.0.0.16.1_23&hl=ru
- Sfendoni-Mentzou, D. (Ed.). (2019). *Proceedings of the World Congress "Aristotle 2400 Years"*. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki.
- Sfendoni-Mentzou, D. (Ed.). (2018). *Aristotle - contemporary perspectives on his thought: On the 2400th anniversary of Aristotle's birth*. Berlin; Boston: de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110566420>
- Sison, A. J. G., Ferrero, I., & Guitián, G. (Eds.). (2018). *Business Ethics. A Virtue Ethics and Common Good Approach*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315277851>

Received 02.10.2021

Yevheniia Butsykina

Discourse on the philosophical and ethical method of Aristotle. Karbowski, J. (2019). *Aristotle's Method in Ethics: Philosophy in Practice*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

Review of Karbowski, J. (2019). *Aristotle's Method in Ethics: Philosophy in Practice*. Cambridge University Press.

Євгенія Буцикіна

Міркування про філософський та етичний метод Арістотеля. Karbowski, J. (2019). *Aristotle's Method in Ethics: Philosophy in Practice*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.

Огляд книги Karbowski, J. (2019). *Aristotle's Method in Ethics: Philosophy in Practice*. Cambridge University Press.

Yevheniia Butsykina, PhD in Philosophy, assistant professor, Department of ethics, aesthetics and cultural studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Євгенія Буцикіна, к. філос. н., асистент кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: butsykina@knu.ua
